

ДЖЕРЕЛОЗНАВЧІ ТА ІСТОРІОГРАФІЧНІ АСПЕКТИ КРАЄЗНАВЧИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

УДК 930:316.343-058.12(477.62): 82-96(477)»2000/2017»

Бараненко С. М.

ДВОРЯНСТВО НА ТЕРЕНАХ ДОНБАСУ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ НАУЦІ

Стаття присвячена дослідженню вивчення історії та діяльності дворянства на території Донбасу сучасними українськими науковцями. Проаналізовано коло основних проблем, яким приділялася увага в дослідженнях істориків (роль дворянства в освоєнні регіону, внесок у розвиток аграрного та промислового секторів економіки Донецчини та Луганщини, участь окремих представників та цілих родів у розбудові краю).

Для розуміння особливостей історичного розвитку Донбасу наприкінці XVIII – на початку XX ст. необхідно дослідити економічні та соціальні процеси, важливою частиною яких було дворянство. Саме цей суспільний стан зосереджував у своїй власності чималі землеволодіння, дав поштовх до розвитку вугледобувної промисловості, яка тривалий час буде асоціюватися з регіоном, та сприяв піднесенню добробуту місцевого населення.

Складність вивчення зазначеної проблеми засвідчує той факт, що окремої губернії у межах сучасних Донецької та Луганської областей не існувало. Дослідникам доводиться брати до уваги матеріали повітів Катеринославської, Харківської губерній та Області війська Донського. Можливо, тому історія дворянства на теренах Донбасу не недостатньо висвітлена. З огляду на це метою статті є дослідження вивчення історії та діяльності дворян на території Донецчини та Луганщини наприкінці XVIII – на початку XX ст. у сучасній українській історіографії.

Одним із питань, яке порушували науковці, є формування дворянства на Донбасі. Так, заселення та освоєння Степової України стали об'єктом дослідження В. Пірка [1]. Він зазначав, що одним із заходів, який значно посилив заселення цього краю, стала інкорпорація козацько-старшинських родин до лав російського дворянства (зокрема, отримання офіцерських звань) [1, с. 73]. На цій території, на думку дослідника, сформувався новий тип дворянства, що пов'язано із спільним господарюванням з дрібними виробниками (державними селянами, військовими та іноземними поселенцями) [1, с. 93].

Досліджуючи історію Донбасу, науковці В. Подов та В. Курило проаналізували поміщицьке землеволодіння в регіоні [2]. Воно формувалося унаслідок освоєння та заселення території Дикого поля й отримання цієї землі в першу чергу представниками панівних станів [2, с. 65]. Дослідники зазначили, що поміщицьке землеволодіння (яке було переважаючим в Донбасі) росло не тільки за рахунок дарувань з державного фонду, але й за рахунок козацько-селянського землеволодіння [2, с. 67]. На думку авторів, поміщики розуміли, що кріпацтво є гальмом у розвитку господарства і виходом із цього є відміна кріпосного права, проте проведення реформи вони вбачали у залишенні у себе основної частини земель [2, с. 144].

Становищу поміщицьких господарств пореформеного періоду на Донбасі присвячена стаття Н. Темірової [3]. Дослідниця звертає увагу на панівні позиції в економіці регіону аграрного сектору, незважаючи на активний розвиток промислового [3, с. 174]. Враховуючи статистичні дані, слід зауважити, що більша частина поміщицького землеволодіння на території Донбасу належала дворянству, причому найбільше питомої ваги серед їхніх землеволодінь було в Донецькому окрузі, у той час як найменше – у Маріупольському повіті [3, с. 175]. На початку XX ст. площа поміщицького землеволодіння скорочувалася, чому сприяв зокрема активний продаж дворянами землі [3, с. 176]. Характерною рисою регіону був дефіцит робочих рук, що зумовлювало швидку перебудову господарств на

капіталістичних засадах. Н. Темірова зазначила, що проблема забезпечення робочими руками господарств вирішувалася за рахунок відробіткової оренди [3, с. 179].

Невід'ємною частиною досліджень з історії Донбасу є детальний аналіз місця та ролі конкретних дворянських родин в освоєнні та розвитку економічного та культурного регіону. Так, родина поміщиків Бантишів стала об'єктом дослідження Н. Темірової [4]. Базуючись на архівних (генеалогічні документи, статистичні матеріали, описи маєтків), а також на опублікованих джерелах, автор простежила історію становлення, родовід та організацію господарства зазначеного дворянського роду на Донбасі. Представники родини займали активну позицію, сприяли відкриттю на Слов'янщині школи та реального училища, брали участь у підготовці селянської реформи.

Підприємницькій діяльності дворянського роду Іловайських присвячена стаття Д. Заярної [5]. Дослідниця зазначила, що дворяни, намагаючись пристосуватись до нових економічних умов, пов'язували свою діяльність із підприємництвом. Зокрема такі представники благородного стану як П. Карпов, І. Іловайський, В. Рутченко досягли значного успіху у вугільній промисловості та «заклали фундамент для створення промислових кадрів Донбасу» [5, с. 110]. Окрім економічної діяльності Іловайських, звертається увага і на добродійну – відкриття шкіл, гімназій, училищ, побудова храмів. Дослідниця доводить, що економічні успіхи родини сприяли економічному піднесенню краю, появі нових селищ та містечок та формуванню Донбасу як одного з найбільш промислово розвинутих українських регіонів [5, с. 112].

У 2014 р. Інститутом історії України Національної академії наук України була започаткована серія досліджень «Студії з регіональної історії», яка висвітлює актуальні проблеми історії Сходу та Півдня України. У розвідці О. Доніка, що присвячена індустріальному освоєнню Донбасу в ХІХ – на початку ХХ ст., акцентовано увагу на тому, що поміщики (зокрема Рутченко та Карпов) були одними з розробників видобутку вугілля на території Донеччини [6, с. 9]. Окремо автором виділено декілька постатей, які мали чималий вплив на розвиток підприємництва та промисловості у регіоні. Так, дослідником згадано І. Іловайського, що займався вугледобуванням, будівництвом навчальних закладів, та інших представників родини, які заснували такі населені пункти, як Іловайськ, Харцизьк, Макіївка, Грабове тощо [6, с. 19]. Дослідники С. Кульчицький та Л. Якубова у своїй роботі зазначають, що дворянство складало 74,8 % землевласників та зосереджувало у своїй власності 98,6 % землі у дореформений період [7, с. 72–73]. Підкреслюється також внесок поміщиків-підприємців у вугледобування в регіоні, зокрема згадується роль І. Іловайського [7, с. 78]. Досліджуючи соціально-демографічні та економічні процеси в Донбасі, В. Молчанов наголошує, як і попередні науковці, про переважання поміщицького землеволодіння в регіоні у першій половині ХІХ ст. [8, с. 41]. Після селянської реформи 1861 р. відбувався непростий процес адаптації землевласників до нових економічних умов, що призводив до розорення окремих поміщиків, хто не міг раціонально вести господарство і був змушений таким чином закладати землю в банках або продавати [8, с. 52]. Дослідник аналізує діяльність підприємств Донбасу, які займалися переробкою сільськогосподарської продукції та належали дворянам, – зокрема винокурна та суконна промисловість, а також видобуток кам'яного вугілля.

Отже, історія дворянства на території Донеччини та Луганщини знайшла своє відображення в низці наукових досліджень сучасних українських науковців. Їх зацікавлення викликали проблеми заселення та освоєння території регіону, участі в цьому процесі дворянського землеволодіння, становище поміщицьких господарств у пореформених перетвореннях Російської імперії і їхнє пристосування до них, внесок у розвиток підприємництва та промисловості Донбасу. Варто зазначити, що лише незначна частина досліджень присвячена саме дворянству, переважна більшість з них розглядають цей суспільний стан у контексті вивчення соціально-економічного розвитку краю та його історії в цілому, тому питання комплексного дослідження проблеми залишається актуальним.

SUMMARY

The article deals with the modern Ukrainian scientists' study of the history and activities of the nobility in the territory of Donbas. The main problems of researches such as the role of the nobility in the development of the region, their contribution to the development of the agrarian and industrial sectors of the economy in Donetsk and Luhansk regions, the participation of individual representatives and entire families in the development of the region were analyzed.

Keywords: nobility, modern Ukrainian historiography, Donbas, industry.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Пірко В. О. Заселення і господарське освоєння Степової України в XVI–XVIII ст. / В. О. Пірко. – Донецьк : Східний видавничий дім, 2004. – 224 с.
2. Подов В. І. Історія Донбасу / В. І. Подов, В. С. Курило. – Луганськ : Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2009. – 300 с.
3. Темірова Н. Поміщицьке господарство на території Донбасу (1861–1917 рр.) / Н. Темірова // Вісник Донецького університету. Серія Б. Гуманітарні науки. – 2001. – № 1. – С. 174–182.
4. Темірова Н. Поміщики Бантиші у Донбасі / Н. Темірова // Нові сторінки історії Донбасу. – Кн. 10. – Донецьк, 2003. – С. 106–113.
5. Заярна Д. Дворяни Іловайські: на шляху становлення підприємництва у пореформеному Донбасі / Д. Заярна // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія : Історія України. Українознавство: історичні та філософські науки. – 2010. – № 906, Вип. 13. – С. 109–113.
6. Донік О. М. З історії індустріального освоєння Донбасу (XIX – початок XX ст.) / О. М. Донік. – К. : Інститут історії України, 2014. – 60 с.
7. Кульчицький С. Донеччина і Луганщина у XVII–XXI ст.: історичні фактори й політичні технології формування особливого та загального у регіональному просторі / С. Кульчицький, Л. Якубова. – К. : Інститут історії України, 2015. – 813 с.
8. Молчанов В. Донбас у системі соціально-демографічних та економічних процесів (XIX – початок XX ст.) / В. Молчанов. – К. : Інститут історії України, 2015. – 106 с.

УДК 930:94 (477,73)

*Гедьо А. В.
Сергеева О. О.*

РОДИННА ДОБРОЧИННІСТЬ НА ПІВДНІ УКРАЇНИ (ДРУГА ПОЛОВИНА XIX – ПОЧАТОК XX СТ.): ІСТОРІОГРАФІЧНИЙ ДИСКУРС

У статті подано історіографічний аналіз матеріалів з історії родинної доброчинності у південних регіонах України, окрім того висвітлено проблему мотивації доброчинців. Мотиви, що спонукали підприємців вкладати кошти в благодійність, можна згрупувати таким чином: спрямовані на примноження власного прибутку; зумовлені вихованням та особистісними характеристиками. Дослідники зазначають, що родинна доброчинна діяльність на півдні України була важливою складовою суспільного життя, хоча вона, звичайно, не могла подолати усі проблеми в освітній, соціальній та культурній сфері власноруч, без підтримки держави.

Традиція благодійності, яка протягом століть була важливою складовою суспільного життя на українських землях, сьогодні є актуальною як у науковому плані, так і в практичному застосуванні, що спонукає постійно звертатися до її історичного досвіду.

Метою цієї розвідки є аналіз наукових праць, присвячених основним напрямкам родинної доброчинності на півдні України, та виявлення причин, які спонукали до проявів меценатства.